

ELMAR GEIR UNNSTEINSSON

SÆLA OG ÓHEIÐARLEIKI Í HÁVAMÁLUM¹

Túlkun og túlkunarsaga 8. og 9. vísu Gestapáttar

I Inngangur

Um margar aldir hefur Hávamálum verið sungið mikið lof. Sérstaða Hávamála er þó slík að lofið verður oft blendnara en þegar önnur eddukvæði eiga í hlut. Sjálfsagt er að hrifast af listfengi og orðkynngi jafnt í Völuspá og Hávamálum en aðeins hin síðarnefndu eru talin geyma mikilvægan siðaboðskap sem gæti stundum átt erindi við fólk enn í dag. En hver er þessi siðaboðskapur? Er eitthvert vit í honum? Er hugsanlegt að boðskapurinn sem við teljum okkur sjá sé að einhverju leyti okkar eigin tilbúningur? Textinn er okkur fjarlægur bæði í tíma og menningarheimi og því getur túlkun ýmissa orða verið miklum vandkvæðum háð. Einnig er textinn oft birtur með þeim hætti – t.d. með nútímastafsetningu – að mælandinn virðist nær okkar merkingarheimi en líklegt má telja. Þannig er oft kosið að fela framandleika textans frekar en að gera honum hátt undir höfði.

Allsterk hefð hefur myndast fyrir því að túlka siðaboðskap Hávamála í ljósi dyggðasiðfræði Aristótelesar. Vitaskuld eru ákveðnar hugmyndir, t.d. um mikilvægi hugrekki og gjafmildi, sem virðast sambærilegar og þá getur samanburður verið til skilningsauka. En ég vil halda því fram að siðfræði Hávamála sé einfaldari og nokkru bágbornari. Allan siðferðisboðskap Hávamála mætti vel fella undir einfalda *sérhyggju*; að markmið einstaklingsins sé ekkert annað en eigin ánægja, hamingja eða sæla. Flestum ber saman um að þetta gangi gegn dyggðasiðfræðinni vegna þess að hún krefjist þess að dyggðin sé nauðsynlegt skilyrði farsældarinnar,

1 Ég vil þakka Gunnari Harðarsyni fyrir yfirllestur og skemmtilegt spjall um efni þessarar greinar. Ég lærði margt af honum, sérstaklega varðandi almennar efasemdir um siðfræðilega túlkun orðsins *sæla*. Einnig vil ég þakka Gísla Sigurðssyni, Trausta Dagssyni, Vilhjálmí Árnasyni, Þórdísi Eddu Jóhannesdóttur og tveimur ritrýnum *Griplu* fyrir ýmsar góðar ábendingar og hvatningarorð.

en slíks skilyrðis sér ekki stað í Hávamálum. Vissulega er kvæðið mikilfenglegt listaverk og geymir djúpar hugleiðingar um ástand mannsins í heiminum en þar er ekki að finna siðfræðikenningu sem teygir sig út fyrir sérhyggjuna.

Það væri ofmetnaður að ætla sér að sýna með óyggjandi hætti, í einni grein, að Hávamál geymi ekkert nema sérhyggju. Túlkun mín er aðeins eitt skref í þá átt en varpar á sama tíma ljósi á ýmis önnur deiluefni sem útkljáð verða með meiri vissu. Ég beini sjónum að túlkun tveggja vísna – 8. og 9. vísu – sem oft eru taldar gera *sælu* að þungamiðju siðaboðskaparins. Túlkunarsaga vísanna er afar áhugaverð í sjálfu sér og þær eru vissulega mikilvægar til skilnings Hávamála. En ég færi rök fyrir því að þær boði hvorki *dyggð* né *farsæld* í hefðbundnum skilningi. Þær boða ekki dyggð af því að þær leggja of mikla áherslu – samkvæmt minni túlkun – á möguleika einstaklingsins til að ná sínu fram með óheiðarleika. Þær boða ekki heldur siðferðilega farsæld því að sælan sem um ræðir virðist ekki taka nógu mikið tillit til annarra.

Í stuttu máli má segja að niðurstaða mín sé sú að í Hávamálum sé sælan ekki meira en ánægja eða skortur á vansæld. Óheiðarleiki og ódyggð eru ekki í sjálfu sér andstað sælunni því að það sem raunverulega skiptir máli er vinfengi, vinsældir og liðsstyrkur. Enda má þannig halda lífi og þrauka í lagskiptu samfélagi þar sem gott líf veltur mjög á völdum, frændsemi og karlmennsku. Hið sæluríka líf er helst á færi karlmanna sem kunna að draga til sín völd, aðdáendur og ambáttir. Þó er sælan stigskipt hugtak í Hávamálum því að jafnvel fátækir og vanheilir geta fengið í henni einhverja hlutdeild og lífið jafnan talið betra en dauðinn sjálfur.

Í 2. kafla fer ég yfir túlkun og túlkunarsögu fyrri parta vísanna tveggja – köllum þær *sæluvísurnar* til hægðarauka – og þá kemur í ljós hversu umdeild túlkun þeirra hefur verið. Ég sýni þar að fyrri partarnir leggi áherslu á tvær hliðar sælunnar. Hinn sæli verður að afla sér *formælenda* en einnig að geta treyst eigin *dómgreind*. Í 3. kafla færi ég rök fyrir því að orðið *lof* sé tvírætt í sæluvísunum og tákni *athöfn* í fyrri vísu en *ástand* í þeirri seinni. Þetta er mikilvæg vísbending um að formælendur hins sæla þurfi ekki endilega að vera heiðarlegir og því þurfi *lofið* ekki að vera sannleikanum samkvæmt. Í 4. kafla kafa ég dýpra ofan í síðari hluta sæluvísanna. Ég færi rök fyrir því að hefðbundin túlkun fyrri sæluvísu sé röng í grundvallaratriðum. Sú túlkun gerir ráð fyrir orðasambandi (*að*

eiga annars brjóstum i) sem er einfaldlega ekki í textanum þegar hann er greindur rétt setningafræðilega. Orðasambandið finnst heldur hvergi nema í skýringum á vísunni eða orðabókum sem samþykkja skýringuna. Þetta bendir einnig til þess að boðskapurinn snúist aðallega um það að ekki sé hægt að hafa áhrif á *viðhorf* eða *skoðanir* annarra, þótt æskilegt sé að gera þá að *meðmælendum* sínum. Í 5. og síðasta kafla fer ég svo yfir rökgerð vísanna í heild sinni og set fram túlkunarlykil sem veltur á tvenns konar greinarmun sem skáldið virðist gera á *þolanda* og *geranda* annars vegar og *athöfn* og *ástandi* hins vegar. Að lokum færi ég stuttlega rök fyrir því að ekki hafi fundist góð ástæða til að hafna einfaldri sérhyggju sem túlkun á Hávamálum.

II Sæla og sjálfshól

Snemma í Hávamálum má lesa þessar tvær vísur:²

8.

1. Hinn er sæll
2. er sér um getur
3. lof og líknstafi.
4. Ódælla er við það
5. er maður eiga skal
6. annars brjóstum í.

9.

1. Sá er sæll
2. er sjálfur um á
3. lof og vit meðan lifir.
4. Því að ill ráð
5. hefir maður oft þegið
6. annars brjóstum úr.

Sumir ritskýrendur hafa bent á vísurnar til stuðnings þeirri skoðun að *sæla* sé höfuðmarkmið hins góða lífs samkvæmt Hávamálum.³ Guðmundur Finnbogason og Kristján Kristjánsson hafa gert sér mat úr samanburði á Aristótelískri dyggðasiðfræði og siðaboðskap Hávamála.⁴ Óttar M.

2 Hér og annars staðar fylgi ég útgáfu Gísla Sigurðssonar: *Eddukvæði*, útg. Gíslis Sigurðsson (Reykjavík: Mál og menning, 2014).

3 Guðmundur Finnbogason, „Lífsskoðun Hávamála og Aristoteles,“ *Skírnir* 103 (1929): 85. Óttar M. Norðfjörð, „Hugtakakerfi Hávamála,“ *Skírnir* 179 (2005), 34. Símon Jóh. Ágústsson, „Hugleiðingar um Hávamál,“ *Lesbók Morgunblaðsins*, 8. maí (1955), 258. Hermann Pálsson, *Hávamál í ljósi íslenskrar menningar* (Reykjavík: Háskólaútgáfan, 1999), 33.

4 Guðmundur Finnbogason, „Lífsskoðun Hávamála og Aristoteles,“ 103 (1929), 84–102. Kristján Kristjánsson, „Liberating Moral Traditions: Saga Morality and Aristotle’s Megalopsychia,“ *Ethical Theory and Moral Practice* 1 (1998), 408–412.

Norðfjörð hefur gert ítarlegri tilraun til að setja fram kenningu um hið innra hugtakakerfi Hávamála en hann túlkar textann sem svo að sæla sé á færi þeirra sem hafa vit, sjálfræði, vini og vandamenn, og lífsgleði.⁵

Það hefur tíðkast að leita víða fanga í Hávamálum til að freista þess að skilja sæluhugtakið betur. Við þeirri aðferðafræði hreyfi ég engum andmælum í sjálfu sér. Hávamálum er gjarnan skipt í nokkra ólíka parta sem stundum eru taldir ólíkir að efni og uppruna og því talið að villandi geti verið að túlka verkið sem eina samhangandi heild. Á hinn bóginn þykir ekki ótilhlýðilegt að grafast fyrir um fornnorræna heimsmynd með Íslendingasögur að leiðarljósi, þótt afar ólíkar séu innbyrðis.⁶ Sama aðferð hlýtur því að vera gjaldgeng í rannsóknum á eddukvæðum, að einhverju marki. Mitt erindi í þessari grein er aftur á móti af öðru tagi. Það er nefnilega ástæða til að ætla að sæluvísurnar séu miklum mun margræðari og illskiljanlegri en oft hefur verið talið. Góðu heilli tel ég þó að nákvæm túlkun vísanna dýpki skilning okkar á heimspeki og siðaboðskap Hávamála svo um muni. Í þessum kafla mun ég varpa nokkru ljósi á túlkunarsögu sæluvísanna og setja fram tillögu að túlkun þeirra.

Sæluvísurnar tilheyra svokölluðum Gestþætti sem oft er talinn ná frá fyrstu vísu að þeirri 77. eða mögulega tveimur til þremur vísu betur. Fræðimenn virðast langflestir sammála um að sá þáttur sé ein samhangandi heild sem megi þá túlka sem slíka. Því tel ég best að beina sjónum sérstaklega að Gestþætti í túlkun sæluvísanna. Með því móti verða rök mín sterkari og túlkunin að sama skapi sennilegri. Það er að segja, ef Hávamál geyma siðaboðskap er líklegast að hann megi finna í Gestþætti og alltaf mögulegt að aðrir þættir – t.d. Loddfáfnismál – kynni til sögunnar ósamræmi. Ég mun því gefa hvers kyns samanburði *innan* Gestþáttar meira vægi en öðrum. Að sama skapi skyldi gefa samanburði innan Hávamála meira vægi en samanburði á milli eddukvæða eða annarra heimilda. Ég mun því taka sérstaklega fram þegar túlkun mín byggir á vísu eða orðalagi utan Gestþáttar. Að þessu sögðu vil ég þó taka fram að ég tel vera töluvert samræmi í hugmyndaheimi Hávamála, þvert á ólíka þætti.

Í hefðbundnum íslenskum útgáfum með skýringum er venjulega ekki talið að lesandinn þurfi mikla hjálp við túlkun sæluvísanna. *Líkinstafir*

5 Óttar M. Norðfjörð, „Hugtakakerfi Hávamála,“ *Skírnir* 179 (2005), 35.

6 Sjá, t.d., Vilhjálmur Árnason, „Saga og siðferði: Hugleiðingar um túlkun á siðfræði Íslendingasagna,“ *Tímarit Máls og menningar* 46 (2005), 21–37.

eru sennilega góðir dómar, *lof* er þá hrós, *óðalla* þýðir *erfiðara* en oftast er engin skýring höfð með seinni sæluvísu. Við getum kallað þetta *hefðbundna* túlkun orðanna. En hinn hefðbundni skortur á skýringum er markverður af tveimur ástæðum. Annars vegar má leiða rök að því að vísurnar geymi mikilvægan lykil að siðfræði og þekkingarfræði Hávamála, sem áður er getið. Hins vegar einkennist túlkunarsagan sjálf af miklum ágreiningi og ráðaleysi frammi fyrir túlkunum sem virðast oft bæði réttar og fjarstæðukenndar. Ég vil því taka nokkur dæmi úr þessari áhugaverðu sögu.

Textafræðingurinn Karl Müllenhoff (1887, 255) lét þau orð falla að sæluvísurnar pössuðu ekki vel inn í samhengið á milli 7. og 10. vísu.⁷ Hann nefndi reyndar enga sérstaka ástæðu eða rök. Eiríkur Magnússon vísar í orð Müllenhoffs og skilur þau greinilega sem svo að vísurnar hljóti að vera síðari tíma viðbót.⁸ Hann segir þetta vera fráleitt en hefur þó ýmislegt við þær að athuga. Hann hélt því einarðlega fram að í línu 8.4 hefði ritari Konungsbókar gert mistök og skrifað *við* þar sem átti að standa *vit*.⁹ Eiríkur útskýrði ekki nákvæmlega hvað hann taldi ama að línunum 8.4–6 *án* þessarar breytingar enda hefur kenning hans ekki þótt sannfærandi.¹⁰ Þó má leiða af leiðréttingu Eiríks að hann hefur talið eðlilegra að hafa nafnorð á þessum stað. Vel má vera að Eiríki hafi annars þótt fyrri og seinni helmingur 8. vísu passa illa saman því að það virðist vera samdóma álit margra. Guðmundur Finnbogason lýsti þessu meinta misræmi afar vel:

Ef „lof“ merkir hér hrós og „líknstafir“ milda dóma, eins og menn hafa hingað til haldið, þá verða bæði erindin hin versta lokleysa, því að lof og mildir dómar eru einmitt þeir hlutir, er maður verður að eiga „annars brjóstum í“, eða alls ekki, þar sem enginn mun í alvöru halda, að Hávamál telji þann sælan, sem nóg á af sjálfshóli og mildum dómum sjálfs sín um sjálfan sig!¹¹

7 Karl Müllenhoff, *Deutsche Altertumskunde*, 5. bindi (Berlín: Weidmannsche Buchhandlung, 1887), 255.

8 Eiríkur Magnússon, „Second Meeting of the Cambridge Philological Society, Lent Easter, and Michaelmas Term, 1887,“ *Proceedings of the Cambridge Philological Society* 16/18 (1887), 11, nmgr. 1.

9 Sama grein, 11. Líka Eiríkur Magnússon, „First Meeting of the Cambridge Philological Society, Michaelmas Term, 1884,“ *Proceedings of the Cambridge Philological Society* 9 (1884), 25.

10 David Evans, *Hávamál* (London: Viking Society for Northern Research, 1986), 79.

11 Guðmundur Finnbogason, „Nokkrar athugasemdir við Hávamál,“ *Skírnir* 103 (1929), 105.

Í ritskýringum sínum við Hávamál tekur David Evans undir þessi orð Guðmundar og segir að það sé ekki samhljómur á milli helminganna.¹² Hann þýðir *lof* sem ‚praise‘ og *líknstafi* sem ‚favour‘ eða ‚warm judgments‘ og bendir á, líkt og Guðmundur, að það séu einmitt fyrirbæri sem einungis fást úr brjóstum annarra.

Ivar Lindquist hefur einnig haldið því fram að sæluvísurnar stingi í stúf ef hefðbundinni túlkun þeirra er fylgt.¹³ Samkvæmt honum gerir hin hefðbundna túlkun þær frekar ástæðulausar og einangraðar í samhenginu (‚ganska omotiverade och isolerade‘), þótt þeim sé óneitanlega ætlað að standa saman því að þær geymi svo augljósar hliðstæður. Guðmundur og Lindquist setja fram afar ólíkar tillögur til úrbóta en Evans, sem vísar til þeirra beggja, virðist hallur undir túlkun hins síðarnefnda. Í raun minnst hann ekki á tilgátu Guðmundar. Hér útskýri ég túlkanir þeirra stuttlega því að lokum mun ég hafna þeim báðum. Samkvæmt túlkuninni sem ég set fram síðar er ekkert því til fyrirstöðu að skilja *lof* sem hrós eða *líknstafi* sem milda dóma.

Túlkun Lindquist er öllu einfaldari svo við byrjum á henni. Hann heldur því fram að *lof* eigi að skilja hér, og í eddukvæðum almennt, í merkingunni *ást* eða *kærleikur*.¹⁴ Hann tiltekur sérstaklega í 52. vísu Gestapáttar; *Mikið eitt / skal-a manni gefa, / oft kaupir sér í litlu lof*. Vissulega er mögulegt að túlka þessi orð þannig að ekki þurfi alltaf að gefa mikið til að áskotnast kærleikur annarra. Síðan færir Lindquist fyrir því rök að *líknstafir* merki hér *orð til að vinna sér inn hjálp (líkn) annarra*.¹⁵ Evans tekur undir með Lindquist í ljósi þess að túlkunin virðist passa vel við notkun orðsins *líknstafir* í 5. vísu Sigurdrífumála (*fullur er hann ljóða / og líknstafa, / góðra galdra / og gamanrúna*).

Samkvæmt Lindquist má því umorða fyrri sæluvísuna nokkurn veginn á eftirfarandi hátt: Sæll er sá sem ávinnur sér kærleik annarra og lærir að nota orð sér til framdráttar, erfiðara er það sem maður verður að eiga í annars brjóstum.¹⁶ Hér er lokleysa Guðmundur ekki leyst nema að hálfu leyti. Við verðum að líta svo á að seinni parturinn (*Ódella er við það / er maður eiga skal / annars brjóstum í*) eigi bara við um *líknstafina* en ekki um

12 Evans, *Hávamál*, 79.

13 Ivar Lindquist, „Ordstudier och tolkningar i Havamal,“ *SNF* 9 (1918), 8.

14 Sama rit, 9.

15 Sama rit, 12–17.

16 Sama rit, 17.

lofið því að kærleikurinn eða ástin er einmitt þess eðlis að maður á hana óhjákvæmilega í annarra brjóstum. Annars þyrftum við að líta svo á að sæluvísurnar boðuðu *sjálfsást* sem virðist jafnvel fráleitari hugmynd en að þær boði *sjálfsból*. Það virðist því ekki vera ástæða til að fylgja túlkun Lindquists. Í fyrsta lagi ætti hin hefðbundnari túlkun að teljast trúverðugri ef hægt er að halda henni til streitu. Ég mun sýna að það er hægt. Í öðru lagi er vert að benda á að túlkun Lindquist á línum 2–3 (*er sér um getur / lof og líknstafi*) þegar þær eru teknar saman, er fjarri því árennileg. Sá sæli á að ávinna sér ást *annarra* og *eigin* orðfimi. Það er miklu líklegra, eins og við munum sjá síðar, að túlka línu 3 þannig að hinn sæli sé annað hvort *gerandi* eða *þolandi* bæði lofsins og líknstafanna. Það er ekki svo auðvelt að stökkva á milli þessara tveggja möguleika innan samtengingarinnar. Það væri líkt því og að segja að hinn sæli eigi að geta sér ást og *hugrekki*, sem virðist vera skrítin samsetning. Túlkunin sem verður sett fram hér mun gera hinn sæla að *þolanda* bæði lofs og líknstafa.

Hugum nú stuttlega að túlkun Guðmundar. Hún hefur hlotið nokkurn hljómgrunn hjá Hermanni Pálssyni sem virðist taka undir hana að mestu leyti.¹⁷ Guðmundur vildi meina að *lof* þýddi leyfi og *líknstafir* þekkingu eða speki um líkn eða lækningu. Hinn sæluríki verður þá að eiga sjálfur lof – ráða lögum og lofum – í þeim skilningi að hann sé frjál og sjálfráður. Hann getur sér líknstafi einfaldlega með því að öðlast *vit* eða *hyggindi* sem koma að einhverjum notum. Guðmundur vill meina að líknstafir merki því nokkurn veginn það sama og *vit* í seinni sæluvísu. Sæla gefst þá þeim sem þarf hvorki að sækja leyfi eða frelsi til athafna né þekkingu til annarra en sjálfs sín. Seinni parturinn segir svo að varast beri ráð úr munni annarra.

Því miður leysir þessi túlkun engan vanda og kallar yfir okkur aðra svipaða lokleysu og fyrr. Hin nýja lokleysa Guðmundar er sú að enginn mun í alvöru halda að Hávamál telji þann sælan sem lærir ekki af öðrum og hegðar sér ekki samkvæmt lögum og lofum samfélagsins. Vísurnar á undan boða einmitt gestrisni, kurteisi og almenna tillitsemi við náungann. Í því ljósi væri óvænt ef 8. vísa boðaði athafnafrelsi með orðinu *lof*. Svo segir í 57. vísu: *Maður af manni / verður að máli kunnur / en til dælskur af dul*. Samkvæmt Gestþætti lærum við af máli annarra og af samræðum við aðra.

Vert er að staldra aðeins við gagnrýni Guðmundar á hið meinta

17 Hermann Pálsson, *Hávamál í ljósi íslenskrar menningar* (Reykjavík: Háskólaútgáfan, 1999), 33–34.

misræmi í hinni hefðbundnu túlkun. Vitanlega er rétt að Gestapáttur verður seint skilinn þannig að sælan felist í sjálfshóli. En það er engin ástæða til að skilja orðið *lof* í sæluvísunum eingöngu sem *sjálfslof*. Í fyrri vísunni er hugsunin frekar sú að sá sæli þurfi lof annarra (*sér um getur / lof og líknstafi*). Í seinni vísunni er sagt, að því er ég held, að sá sæli geti reitt sig á sitt eigið vit og sína eigin *gildisdóma* eða *meðmæli* (*sjálfur um á / lof og vit meðan lifir*). Hér verður afar áhugaverð ósamhverfa í merkingu, ósamhverfa sem á sér hliðstæðu í seinni pörtum sæluvísunnanna, eins og sýnt verður síðar. Fyrri partarnir eru ósamhverfir með tilliti til *geranda* og *þolanda*. Í 8. vísu (*Hinn er sáll / er sér um getur / lof og líknstafi*) er átt við lof og líknstafi sem hinn sæli hlýtur *af hálfu annarra*. Á nútímamáli mætti ef til vill segja að sá sé sáll sem ávinni sér meðmæli og gott orð *annarra*. Hann á formælendur. Þá er sá sæli þolandi lofsins en einhver annar gerandi. Guðmundi hefur fundist þetta vera lokleysa vegna þess að hann hélt, ásamt öðrum, að línur 8.4–6 (*Ódalla er við það / er maður eiga skal / annars brjóstum í*) gengju í berhögg við þessa túlkun. Enda mætti halda að þar væri því bætt við að *erfiðara* væri að ávinna sér gott orð eða hrós annarra. En hvernig getur verið erfiðara að ávinna sér lof annarra en að ávinna sér lof annarra? Það væri vissulega mikil lokleysa. Sú túlkun Guðmundar á línum 8.4–6 á hins vegar ekki við rök að styðjast eins og sýnt verður í kafla 4.

Hvað með seinni sæluvísuna? Hver er gerandi og hver þolandi í fyrri hluta 9. vísu (*Sá er sáll / er sjálfur um á / lof og vit meðan lifir*)? Hér má sjá að hinn sæli er orðinn *gerandi* lofs og vits því að hann á að geta reitt sig á sína eigin skynsemi og sín eigin meðmæli meðan hann lifir. Þótt hann þurfi vissulega að læra af öðrum felst sælan í því að geta fylgt eigin ráðum og hlotið gott af. Guðmundur telur hins vegar að *þolandi* (og gerandi) lofsins hljóti að vera hinn sæli sjálfur. En það þarf alls ekki svo að vera. Vísbending um hið gagnstæða er í línu 9.4 (*Því að ill ráð*). Fyrri parturinn á að skýra hvernig sá sæli verður sér úti um ráð sem ekki eru ill. Meiningin er því sú að eigið *lof* og eigið *vit* færi hinum sæla *góð ráð* úr eigin brjósti. Mér þykir nútímaorðið *meðmæli* ná frekar vel utan um þá margræðni sem ég vil eigna orðinu *lof* í vísunum tveimur. Þolandi meðmælanna getur verið hvað sem vera skal; athöfn, hugsun, önnur manneskja eða maður sjálfur. Tilgáta mín er því sú að merkingarhlutverkin sem fylgja orðinu *lof* skiptist á í 8. og 9. vísu:

8.1–3: Sá er sæll sem ávinnur sér meðmæli og gott orð *annarra*.

9.1–3: Sá er sæll sem getur reitt sig á sín *eigin* meðmæli og skynsemi.

Eins og áður sagði er þolandi meðmælanna í línunum 9.1–3 – þ.e. viðfangið sem hlýtur meðmæli – skýrt nánar í síðari hlutanum (*Því að ill ráð / hefir maður oft þegið / annars brjóstum úr*). Ráðgjöf getur varðað hvaða viðfangsefni sem vera skal og *lof* getur einnig falið í sér meðmæli með einhverju öðru en bara þeim sem lofið veitir.

Eitt annað má nefna þessari túlkun til stuðnings. Í Hávamálum, alveg eins og í hinni fornnorrænu heimsmynd sem birtist í Íslendingasögum, er mikið lagt upp úr mikilvægi vinsælda og liðsmunar. Þetta er edlilegt afsprengi samfélagsgerðarinnar, sérstaklega því hvernig framkvæmdavaldið var í höndum fólksins sjálfs. Í Gestabætti er tvisvar talað um ólukku þeirra sem eiga fáa *formælendur* en mæta þó á þing (v. 25) eða í fjölmenni (v. 62). Formælendur eru þeir sem veita gott orð, lof og líknstafi, og eru tilbúnir til að veita stuðning í mæltu máli. Formælandi er því einhver sem veitir öðrum meðmæli sín. Á ögurstundu í samfélagi sem byggist á hefndarskyldu og sæmd geta meðmæli annarra reynst veigamikil. Á þennan hátt má einmitt skilja boðskap sæluvísanna þegar við einblínum á fyrri hluta þeirra; hrós annarra er uppspretta sælu og gleði (8. vísa) en þó verður sá sæli að geta treyst sínu eigin hrósi (þ.e. þegar hann veitir einhverju meðmæli sín).

III Orð og æði

Margar af áhrifamestu vísunum Hávamála sækja dýpt og orðkynngi í frumspekilegan greinarmun á *orði* og *æði* eða *hug* og *hönd*. Maður skyldi segja eitt og hugsa annað, eða hugsa eitt og segja sem minnst. *Þagalt og hugalt / skyldi þjóðans barn / og vígdjarft vera* (v. 15). Önnur merkileg dæmi verða rædd hér á eftir, t.a.m. vísa 45 sem mælir með því að tala fagurt en hyggja flátt við þann sem maður illa trúir, vilji maður af honum gott geta. Sæluvísurnar sjálfar geyma afar mikilvægar vísbendingar um þessa undirliggjandi frumspeki. Ef túlkun mín hingað til er í rétta átt má sýna nokkuð örugglega að í línu 8.3 vísi *lof og líknstafir* til orðs fremur en æðis. Aftur á móti vísar *lof og vit* í línu 9.3 til æðis fremur en orðs. Það er að segja, hinn sæli ávinnur sér ákveðnar *málgjörðir* (e. *speech acts*) af hálfu annarra

en reiðir sig á sínar eigin *skoðanir* og *skynsemi*. Málgjörðir eru athafnir en skynsemi er í raun ástand eða hugarástand.

Þessum greinarmun hefur verið lýst með þeim hætti að annars vegar höfum við *viðhorf* af ýmsu tagi (*skoðanir*, *langanir*, *hugsanir*) og hins vegar getum við framkvæmt ýmsar tegundir *athafna* (t.a.m. tjáningu ýmissa viðhorfa).¹⁸ Munurinn er mikilvægur fyrir margar sakir án þess að það skipti höfuðmáli hér. En hugmyndaheimur Hávamála virðist samræmast þeirri hugsun að athafnir séu vildarefni í mun meira mæli en viðhorf. Þannig er greinarmunurinn einmitt útskýrður stundum. Ef ég sé tré fyrir framan mig mun ég sjálfkrafa mynda með mér þá skoðun að það sé tré fyrir framan mig. Ég hef nánast enga stjórn yfir hugarferlinu sem gerir þetta að verkum. En ég hef nánast fullkomna stjórn yfir þeim málgjörðum sem ég kys að framkvæma til þess að tjá viðhorf mitt gagnvart þessu tré. Þannig get ég auðveldlega sagt ósatt og tilkynnt viðmælanda mínum að ég trúi því ekki að það sé tré fyrir framan mig. Ég get jafnvel logið því sama að sjálfum mér (án þess endilega að trúá sjálfum mér). Aftur á móti geta viðhorf og málgjörðir haft nákvæmlega sama inntakið. Hér er inntakið til dæmis: *að það sé tré fyrir framan mig*. En ég get haft mikla stjórn yfir því hvort ég segi að ég trúi þessu inntaki eða að ég trúi því ekki. Svipað vald hef ég ekki yfir sjálfri skoðun minni; ef ég sé tré þá trúi ég því yfirleitt sjálfkrafa að það sé tré fyrir framan mig.

Hvernig tengist þetta túlkun vísnanna tveggja? Ég vil meina að *lof og vit* (9.3) vísi til hugarástands sem erfitt er að öðlast og er ekki einfalt vildarefni. Til að hafa vit þarf þroska og reynslu (*fjöld um fara, víða rata*, o.s.frv.) og það sama gildir um *lof* í þessu samhengi. Ef *lof* vísar til einberra athafna, þ.e. málgjörða þar sem mælandinn lofar eitthvað, þá er erfitt að skilja hvernig sælan getur verið fólgin í því að *eiga þær sjálfur*. Athafnir eru vildarefni og því á gerandinn þær sjálfur alveg vandræðalaust. Hugsunin á bak við þessar línur er því frekar sú að sælan sé fólgin í því að *hafa sjálfur áreiðanlegar og skynsamlegar skoðanir* um það hvað er best að gera hverju sinni. Aftur á móti vísa *lof og líknstafir*, í 8. vísu, til athafna *annarra*; þ.e. málgjörða formælendanna sem veita hinum sæla meðmæli og góða dóma. Samhengið hefur hér einhver áhrif á túlkun orðanna. Fyrst talað er um

18 Sbr. Elmar Unnsteinsson, *Talking About: An Intentionalist Theory of Reference* (Oxford: Oxford University Press, 2022), kaflí 3, og Elmar Unnsteinsson, „The Social Epistemology of Introspection,” *Mind and Language* 38 (2023), 925–942.

líknstafi má mögulega skilja *lof* sem mælt mál. Í 9. vísu, hins vegar, má segja að *vit* teygji meiningu orðsins *lofi* átt að hugsun, skynsemi eða viðhorfi.

Samhengi orðs í setningu getur oft verið mikilvæg vísbending um meiningu mælandans. Til að taka einfaldara dæmi má nefna tvær keimlíkar setningar þar sem ein og sama sögnin gegnir mjög ólíku hlutverki.

(1) Lögreglumaðurinn stöðvaði bílinn.

Það er eðlilegt að túlka (1) þannig að löggan hafi gefið bílstjóra merki um að stöðva bíl sinn. En ef mælandinn á í raun við að löggan sé bílstjóri og hafi einfaldlega bremsað, þá verður meining orðsins *stöðvaði* gjörólík.¹⁹ Þessi tiltekna meining er aftur á móti nánast sjálfgefin í samhengi við annan nafnlið, til dæmis *bílstjórinn* í (2).

(2) Bílstjórinn stöðvaði bílinn.

Með öðrum orðum er afar erfitt að túlka (2) þannig að bílstjórinn hafi gefið öðrum bílstjóra merki um að staðnæmast. Þannig má sjá áhrif frumlagsins á það hvernig telst eðlilegast að túlka sögnina *stöðvaði* eða sagnliðinn allan.

Á svipaðan hátt má segja að orðið *vit* geri lofið vitsmunalegt í 9. vísu og að orðið *líknstafir* geri lofið að málgjörð. Þetta samræmist álit margra um hlutverk viðskeytisins *-stafir* í þessu samhengi. Ef það bætir einhverju við líknina hlýtur það að hafa að gera með orð og mál manna í milli. Hið sama má segja, til dæmis, um orðið *gamanrúnir* í 120. vísu – sem venjulega er talin til Loddfáfnismála – en þar er sagt að maður skyldi *teygja góðan mann að gamanrúnum*, svo unnt sé að læra af honum galdur. Hér má vel vera að viðskeytið *-rúnir* gegni svipuðu hlutverki. Tilgátan sem ég vil setja fram hér er sú að túlkun fyrri hluta sæluvísanna velti á duldum greinarmun á málgjörðum og viðhorfum. Áður en ég fer nánar út í þá tilgátu þarf þó að líta örlítið betur á seinni parta sæluvísanna.

IV Þekking og traust

Síðari hlutar vísanna beina sjónum að samskiptum okkar við annað fólk. Þessir hlutar geyma mikilvægar vísbendingar um *þekkingarfræði* Gestafáttar því að boðskapurinn virðist snúast um það hvort eða hvernig

19 Dæmið er fengið frá François Recanati, *Truth-Conditional Pragmatics* (Oxford: Oxford University Press, 2010), 41–42.

unnt sé að öðlast þekkingu eða visku af öðrum. Hér mun ég byrja á því að fjalla um síðari hlutana sjálfa, bæði túlkun og túlkunarsögu þeirra, og að lokum setja mína eigin tilgátu í samhengi við það sem áður hefur verið sagt um fyrri hluta sæluvísunnanna.

8.4–6 Ódælla er við það / er maður eiga skal / annars brjóstum í.

9.4–6 Því að ill ráð / hefir maður oft þegið / annars brjóstum úr.

Fræðimenn virðast nokkuð sammála um að hér kenni Hávamál okkur að gaumgæfa ráðleggingar og orð annarra. Okkur ber að varast trúgirnri enda er áður sagt í línunum 9.1–3 að sælan felist í því að rækta eigin skynsemi svo unnt sé að sækja góð ráð í eigin brjóst (eigin hug). Hingað til hafa álitsgjafar venjulega sagt eða gert ráð fyrir að boðskapurinn í línunum 8.4–6 sé *endurtekinn* í línunum 9.4–6. Stundum er þessi meinta hliðstæða notuð til að auðvelda túlkun á fyrri sæluvísunni því að hún er stundum talin óræð. Sem áður segir taldi Eiríkur Magnússon að skrifa ætti *vit* í stað *við* í línu 8.4, kannski vegna þess að þá yrði hliðstæðan í merkingu enn sterkari.²⁰ Annað dæmi um þessa tilhneigingu má finna í *Lexicon poeticum* Sveinbjarnar Egilssonar. Þar má finna undir flettunni *brjóst* með vísun í sæluvísurnar: „rjóð ór (í) brjóstum annars“, sem gefur í skyn að munurinn á *í* og *úr* sé ekki mikill á þessum stað samkvæmt honum. Guðmundur Finnbogason virðist líka leggja línurnar tvær að jöfnu.²¹ Ursula Dronke greinir reyndar smávægilega merkingarbreytingu og vill meina að munurinn á *í* og *úr* gefi hér í skyn vott af vanþóknun á þeim sem ekki hefur vit til að reiða sig á eigin dómgreind.²² Svo má vel vera. Von See, La Farge og Schulz setja hins vegar fram túlkun sem er í meginatriðum í góðu samræmi við þá sem ég set fram hér á eftir.²³ Þau færa hins vegar ekki rök fyrir túlkuninni og ræða hana vitanlega ekki eins ítarlega og ég geri hér.

Við skulum byrja á að staldra aðeins við fyrri sæluvísu áður en við berum seinni partana tvo saman. Mér vitandi hefur enginn fjallað um mótsagnakennda túlkunarsögu vísupartsins. Í íslenskum útgáfum er afar

20 Eiríkur Magnússon, „First Meeting of the *Cambridge Philological Society*, Michaelmas Term, 1884,“ 25.

21 Guðmundur Finnbogason, „Nokkrar athugasemdir við Hávamál,“ 105.

22 Ursula Dronke, *The Poetic Edda: Mythological Poems II*, 3. bindi (Oxford: Oxford University Press, 2011), 38.

23 Klaus von See, Beatrice La Farge, Katja Schulz, *Kommentar zu den Liedern der Edda: Götterlieder*, 1. hluti, 1. bindi (Heidelberg: Universitätsverlag Winter, 2019), 518.

sterk hefð fyrir því að skýra orðasambandið *eiga annars brjóstum* í þannig að það merki *eiga undir öðrum*. Hugmyndin er væntanlega sú að línur 8.4–6 þýði að erfiðara sé að vera öðrum háður um *lof og líknstafi* en að geta reitt sig á sjálfan sig um slíkt. Þessi túlkun passar afar illa við það sem kemur á undan, ef túlkun mín hingað til er rétt. Að þessu leyti er ég sammála Guðmundi Finnbogasyni og David Evans. Ef lof og líknstafir eru málgjörðir annarra sem lofa mig og dæma vel, þá er fullljóst að ég er alltaf *óhjákvæmilega* öðrum háður með þessum hætti. Því passar orðið *ódælla* í línu 8.4 illa inn í þessa algengu túlkun.

Þetta er þó alls ekki eina ástæðan til að hafna hinni hefðbundnu skýringu. Að vel athuguðu máli má sjá að orðasambandið *eiga annars brjóstum* í er hvergi til nema í skýringunni. Þetta orðasamband er í raun ekki til staðar í 8. vísu Hávamála og hef ég hvergi fundið dæmi um notkun þess, hvorki fyrir né síðar, í rituðu máli (sjá t.d., Ritmálssafn Orðabókar Háskólans og Dictionary of Old Norse Prose, ONP). Orðasambandið ratar reyndar inn í ýmsar útgáfur *Íslenskrar orðabókar* og er þá merkt *fornt/úrelt*. Skýring orðabókarinnar er þá einmitt sú sama og kemur venjulega fyrir í íslenskum útgáfum af Hávamálum og engu er bætt við.

En hvernig get ég haldið því fram, þótt orðasambandið finnist ekki annars staðar, að það sé ekki einu sinni í Hávamálum sjálfum? Stendur ekki svart á hvítu að eitthvað sé þess eðlis að *maður eiga skal* [það] *annars brjóstum* í? Reyndar ekki, því að sögnin *eiga* stendur hér með orðinu *við* en að öðrum kosti væri örðugt að skilja hlutverk þess síðarnefnda í heildinni. Það er algengt í forn máli að sambandið *eiga við* sé slitið sundur og *við* sett langt á undan sögninni. Í Njálu segir Gunnar á Hlíðarenda: „Við alla vildi eg gott eiga“ (32. kafli). Hér vill Gunnar eiga gott við *alla*. Í Hávamálum er erfitt að eiga við *það* (sem býr) í annars brjóstum. Það má umorða línurnar á ýmsa vegu án þess að bæta við eða eyða orði:

(3) Það er ódælla er maður *eiga skal við* í annars brjóstum.

(4) Ódælla er það er maður *skal eiga við* annars brjóstum í.

Ef þetta er rétt kemur orðasambandið *eiga annars brjóstum* í hvergi fyrir í Hávamálum. Það er hvergi um það rætt að maður *eigi* eitthvað í annars brjósti, heldur að maður *eigi við* eitthvað í annars brjósti. Það er ekki hægt að umorða setninguna, svo vel sé, ef *við* á ekki að vera hluti af *eiga við*. Eina

leiðin til þess er að túlka *við* sem nafnorð og þar kemur sennilega ástæðan sem Eiríkur Magnússon hafði í huga frá upphafi. Hann vildi skrifa *Ódælla er vit það*. Prófum frekar að breyta í *viður sá* því að þannig verður form setningarinnar samkvæmt kenningu Eiríks auðsæilegra:

(5) Ódælli er viður sá er maður eiga skal annars brjóstum í.

Ef *eiga annars brjóstum* í væri fast orðasamband sem merkti *eiga undir öðrum*, þá ætti (5) að vera fullkomlega merkingarbær og skiljanleg setning. Mælandinn meinar þá að erfiður sé sá viður sem maður á undir öðrum því að betra sé að vera sjálfur sér nægur um slíkt. Línur 8.4–6 í sæluvísunum hafa hins vegar annað setningafræðilegt form.

Ef þetta er rétt verður þó að gera ráð fyrir liðfellingu í seinnipartinum, vegna þess að annars þyrfti *eiga við* að vera klofið á milli tveggja setninga.²⁴ En liðfellingin er fullkomlega skiljanleg. Við þurfum að túlka textann með eftirfarandi hætti:

(6) Ódælla er við það [*að eiga*] / er maður eiga skal [*við*] / annars brjóstum í.

Hornklofarnir geyma það sem skáldið fellir niður og ætlar áheyrendum að ráða af samhengi. Erfitt er að sjá hvernig mátt hefði viðhalda bragarhættinum án liðfellingar. Að sama skapi gætum við vel skilið einhvern sem segði, í skáldlegum tóni: *erfiðara er um það, er maður fást skal, annars hugum í*. Annað gott dæmi væri að hafa *amast við* í stað *eiga við*.

Önnur ástæða til að hafna hinni hefðbundnu skýringu er samanburður við seinni hluta 9. vísu. Þar er sagt að maður hafi oft þegið eitthvað *annars brjóstum úr*. Þetta er vísbending um að í hvorugri vísunni sé um *fast orðasamband* að tefla vegna þess að föst orðasambönd eru treg til að hafa semjandi eða samsetjanleika (e. compositionality). Semjandi er sá eiginleiki merkingar stærri orðliða, svo sem setninga, að hún sé ákvörðuð af merkingu þátta sinna og því hvernig þeir eru settir saman. Til dæmis hefur ég fór inn fullkomna semjandi því að merkingin breytist á eðlilegan og fyrir-sjáanlegan hátt ef við skiptum út einum orðlið fyrir annan af sömu tegund: *hún stökk upp*. Aftur á móti eru föst orðasambönd semjandatreg. Við segjum að einhver hafi *tekið djúpt í árinni* án þess að það sé auðvelt að skilja einhvern sem segist hafa *tekið djúpt í hnénu*. Við þurfum að læra merkingu

24 Ég vil þakka ritrýni Griplu fyrir að benda mér á þetta.

fastra orðasambanda beint, hverja fyrir sig, en getum ekki reiknað hana út einfaldlega með því að vita hvað orðin merkja. Það er því líklegt að hvorki *eiga (við eitthvað) annars brjóstum í* né *þiggja annars brjóstum úr* sé fast orðasamband. Hér er lesandanum ætlað að skilja að annars vegar megi *eiga við eitthvað í* huga annars og hins vegar megi *þiggja eitthvað úr* huga annars.

Einhverjum verður sennilega spurn: Hvernig rataði þetta orðasamband, *að eiga annars brjóstum í*, eiginlega inn í skýringar og íslenskar orðabækur? Skásta tilgátan sem ég hef fundið rekur málið aftur til Eiríks Magnússonar, með óbeinum hætti þó. Eiríkur leiddi líkur að því að í Konráðs sögu Keisarasonar mætti finna umorðun á Hávamálum (1884, 25). David Evans segir þetta vera ágætan samanburð og vitnar í sama stað í Konráðs sögu:

[...] þat ræð ek þér, at þú trúir betr þér en honum. Enda segi ek þat, at hallkvæmra þyki mér þér vera þat, er þú berr í brjósti þér, en þat, er hann veit ok þú átt undir honum [...] (Evans, 1986, 79).

Hér er það hallkvæmra, þ.e. nýtilegra, sem maður ber sjálfur í brjósti sér en hitt sem annar veit *og maður á undir honum*. Hér er ólíku saman að jafna. Konráðs saga segir að betra sé að treysta á eigið hyggjuvit en vera undir aðra kominn um þekkingu og góð ráð.

Boðskapur Hávamála í línunum 8.4–6 (*Ódalla er við það / er maður eiga skal / annars brjóstum í*) er ekki alveg svo einfaldur. Meiningin virðist nefnilega vera sú að það sé erfitt að *hafa áhrif á* (eiga við) það sem býr í annars brjóstum. Með þessari túlkun skapast loks samræmi á milli fyrri og seinni parts. Fyrri partur tengir saman sælu og gott orð annarra og seinni partur bendir á að það sé samt erfitt að breyta skoðunum og hugsunum þeirra. Hér er á ferðinni samanburður; það er auðveldara að hafa áhrif á það hvað annað fólk *segir* og erfiðara að breyta því hvað það *hugsar*. Enda segir í 95. vísu, sem þó er ekki í Gestapætti: *hugur einn það veit / er býr hjarta nær*. Sælan felst í því að geta sér góðan orðstír óháð því hvað býr innra með öðrum í leyndum hugarfylgsnum þeirra. Þessi túlkun passar afar vel við almennan boðskap Hávamála og Gestapáttar, sem er alla jafna praktískur og raunsær. Sem áður segir geymir Gestapáttur góð og nytsamleg ráð um það hvernig öðlast megi sæluríkt og ánægjulegt líf. En einföld sérhyggja virðist vera lögð til grundvallar. Til dæmis er mikilvægt að eiga góða vini og hafa þekkingu og vit. Þó er lögð áherslu á að jafnvel vit sé best í hófi. Hér

má sérstaklega nefna vísur 53–56, sem túlka má þannig að best sé að vita hvorki meira né minna en hið sæla líf krefst. Glæðværdin væri þeim utan seilingar sem allt veit og hefur aðeins *snoturs manns hjarta* (v. 55).

Einnig má ræða vísu 45 nánar í þessu samhengi en ég minntist á hana stuttlega hér að framan.

45.

1. Ef þú átt annan
2. þann er þú illa trúir,
3. viltu af honum þó gott geta.
4. Fagurt skaltu við þann mæla
5. en flátt hyggja
6. og gjalda lausung við lygi.

Svipaður er boðskapur 92. vísu, sem býður körlum að mæla fagurt og bjóða fram fé sitt, til að tæla til sín kvenfólk. Í vísunni á undan er gefið berlega í ljós að heiðarleiki er ekkert skilyrði: *Þá vér fegurst mælum / er vér flátt hyggjum, / það tælir horska hugi*. En 92. vísa tilheyrir ekki Gestapætti, heldur vísnað um ástarævintýri Óðins, og má vel leiða að því líkur að nokkur áherslumunur sé á milli þessara þátta. Óháð því er ekki ósennilegt að túlka 45. vísu sem eins konar spegilmynd sæluvísu hinnar fyrri. Ef þú vilt nýta þér kunningsskap þess sem þú treystir ekki skaltu hugsu eitt og segja annað, alveg eins og hann gerir sjálfur. Þú eykur þína eigin sælu ef þú getur af honum lof og líknstafi, jafnvel þótt lofið sé lygi. Boðskapurinn er því að sumu leyti í ætt við stóuspeki fornaldar. Það er best að reyna ekki að hafa áhrif á innstu skoðanir og viðhorf annarra enda er það afar erfitt eða ómögulegt. Orðstír er afar mikilvægur og því er til mikils að vinna ef þér tekst að fá aðra til að veita þér meðmæli sín, jafnvel með óheiðarlegum fagurgala og óháð því hvort þú trúir mælandanum eða ekki. Því skaltu mæla fagurt en hyggja flátt við þá sem þú treystir ekki, ef þú ávinnur þér þannig gott orð.

Seinni partur 9. vísu (*Því að ill ráð / hefir maður oft þegið / annars brjóstum úr*) er auðskiljanlegasti hluti vísnapartsins. Í sem stystu máli er meiningin sú að ráðin sem aðrir gefa séu oft fjarri því að vera góð og þess vegna felist sælan sumpart í því að geta reitt sig á sín eigin meðmæli og sína eigin skynsemi. En túlkunin sem ég hef nú sett fram á 8.4–6 hjálpar okkur

að skilja samhengi línanna betur. Hingað til hafa túlkendur jafnan talið að seinni partur 9. vísu geri lítið annað en að endurtaka það sem áður er sagt í seinni parti þeirrar 8. En af hverju ætti að þurfa slíka endurtekningu? Yfirleitt er endurtekning notuð í fyrri parti vísanna í Hávamálum og svo eru ýmis tilbrigði sett fram sem svar eða niðurlag. Ef túlkun mín er rétt fylgja sælúvísur þessari reglu að nokkru marki sem gerir túlkunina sennilegri. Í 8. vísu er lögð áhersla á tengsl okkar við innri hugarfylgsni annarra og það hversu erfitt er að hafa áhrif á raunverulegar skoðanir þeirra. Í 9. vísu er klykkt út með mikilvægu tilbrigði. Þar er boðskapurinn á þá leið að það sé best að treysta ekki ráðum annarra fullkomlega því að reynslan hefur sýnt að ráðin eru oft ekki traustsins verð.

V Túlkunarlykill og samantekt

Nú væri gott að geta dregið þetta allt saman í einfaldaðri mynd. Sem betur fer má nú hæglega setja fram einfaldan túlkunarlykil til skilnings á sælúvísunum tveimur. Rökleg uppbygging vísanna er nefnilega ströng og hliðstæðurnar býsna sterkar. Fyrri túlkendur hafa tekið eftir þessu, eins og áður er getið, en ekki gengið nógu langt eða ekki borið kennsl á réttar hliðstæður. Ég hef haldið því fram að túlkunarlykilinn felist í tveimur hugtakapörum; *þolanda* og *geranda* annars vegar og *athöfn* og *ástandi* hins vegar. *Hinn sæli* er ávallt miðpunkturinn en hann gerist ýmist *þolandi* eða *gerandi*. Þegar hann er *þolandi* er um athöfn eða málgjörð að ræða en þegar hann er *gerandi* er um ástand eða viðhorf að ræða. Ofan á þessa rökgerð má svo leggja boðskap Gestapáttar um það hvenær má gera ráð fyrir góðum eða slæmum afleiðingum fyrir hið sæluríka líf. Best er að setja þetta fram í töflu:

8.

(A) *Hinn er sæll / er sér um getur / lof og líknstafi.*= *þolandi, athöfn, gott*(B) *Ódella er við það / er maður eiga skal / annars brjóstum í.*= *gerandi, ástand, slæmt*

9.

(A) *Sá er sæll / er sjálfur um á / lof og vit meðan lifir.*= *gerandi, ástand, gott*(B) *Því að ill ráð / hefir maður oft þegið / annars brjóstum úr.*= *þolandi, athöfn, slæmt*

Fyrri hlutarnir segja til um jákvæðar afleiðingar sem hinum sæla hlotnast, sem þolanda athafna annars vegar og sem geranda með ákveðið hugarástand hins vegar. Seinni hlutarnir snúa röðinni við og segja til um neikvæðar afleiðingar. Í fyrri sæluvísu er sá sæll sem þolir jákvæðar málgjörðir annarra en gerir ekki mikið í hugarástandi þeirra. Í þeirri síðari er sá sæll sem gerir vel í krafti eigin hugarástands en forðast neikvæðar málgjörðir annarra.

Það er því engin ástæða til að skilja boðskap sæluvísunnanna sem svo að þeir einir verði sælunnar aðnjótandi sem iðka dyggð eða góðmennsku sem teygi sig út fyrir sérhyggju. Til dæmis virðist hér vera skýr aðgreining á raunverulegum viðhorfum og því sem látið er uppskátt. Því er ljóst að heiðarleiki eða sannsögli eru ekki talin til nauðsynlegra skilyrða sælunnar. Miklu frekar virðast Hávamál boða fagnaðarerindi lygarans; sælan hlotnast þeim sem mæla fagurt en hyggja flátt, en einnig þeim sem geta sér gott orð óháð því hver raunveruleg skoðun mælandans er. Það er vert að minnast á það að þessi túlkun hrynur ekki til grunna þótt kenning mín um seinni hluta fyrri sæluvísu reynist röng. Rök mín væru þá ekki alveg jafn sterk og áður en markverð engu að síður. Það er að segja, jafnvel þótt línur 8.4–6 séu túlkaðar á þann hátt að erfiðara sé að *eiga* eitthvað í huga annarra, þá er túlkunin enn gjaldgeng. Samanburðurinn væri enn á milli þess sem aðrir segja um hinn sæla og þess sem þeir hugsa. Það eina sem hyrfi væri áhersla vísunnar á möguleg *áhrif* hins sæla á viðhorf eða hugsanir annarra.

Líkt og getið var í upphafi vildi ég leitast við að þrengja efnið svo unnt væri að komast að skýrri niðurstöðu um túlkun sæluvísunnanna. Því verki er nú lokið en ég vil ekki skorast undan þeirri ábyrgð að fara nokkrum almennari orðum um samhengi vísunnanna í Hávamálum. Að því er ég best fæ séð er tilgátan um einfalda sérhyggju, í ljósi túlkunar minnar á sæluvísunum, fremur staðfest en hrakin þegar ljóðabálkurinn er skoðaður í heild. Hugum til dæmis að orðinu *sæll* eins og það birtist annars staðar í Hávamálum. Fyrst má geta þess að orðið kemur oft fyrir þegar hinn sæli maður er borinn saman við hinn *vesæla*. Slíkur samanburður er einnig algengur í Íslendingasögum (t.d. 27. kafli Laxdælu). Í 22. vísu er sá sagður *vesall og illa skapi* sem hlær að hvívetna. Í niðurlagi er sagt að slíkur maður ætti að átta sig betur á sínum eigin göllum. Vesældin er þannig fólgin í því að hlæja um of að mistökum annarra og sælan, sennilega, í hinu gagnstæða. Í þessu samhengi er 69. vísa einnig athyglisverð:

69.

1. Er-at maður alls vesall,
2. þótt hann sé illa heill,
3. sumur er af sonum sæll,
4. sumur af frændum,
5. sumur af fé ærnu,
6. sumur af verkum vel.

Hér er boðskapurinn fólgin í ákveðinni fjölhyggju um sæluna. Sælan getur verið fólgin í góðum verkum, en einnig í fjölda sona eða miklu fé. Mér þykir eðlilegt að skilja þetta sem svo að sæla sé hvorki meira né minna en gleði eða ánægja einstaklingsins, þótt hún geti verið bæði hverful og tímabundin. Þá er líka auðvelt að skilja hvernig ríkidæmi, völd og mannaforráð geta aukið sælu. Dyggð, góðmennska eða heiðarleiki virðast ekki vera sérstök skilyrði ánægjunnar. Ef við leyfum okkur að taka dæmi úr öðru eddukvæði, sem þó er ekki endilega samið á sama tíma og Hávamál, væri nærtækt að ræða 16. vísu í *Sigurðarkviðu inni skömmu*. Gunnar Gjúkason reynir að fá Högna bróður sinn í lið með sér til að drepa Sigurð Fáfnisbana að áeggjan konu sinnar, Brynhildar. Til að sannfæra Högna nefnir Gunnar ríkidæmi Sigurðar og lofar honum gulli og grænum skógum:

16.

1. Viltu okkur fylki
2. til fjár véla?
3. Gott er að ráða
4. Rínar málmí
5. og unandi
6. auði stýra
7. og sitjandi
8. sælu njóta.

Í þessari vísu kemur vel í ljós að orðið *sæla* hefur ekki, eitt og sér, neina siðferðilega eða dyggðافرæðilega skírskotun. Sá er sæll, samkvæmt Gunnari, sem drepur aðra til fjár.

HEIMILDIR

- Dronke, Ursula. *The Poetic Edda: Mythological Poems II*, 3. bindi. Oxford: Oxford University Press, 2011.
- Eddukvæði*. Útg. Gísli Sigurðsson. Reykjavík: Mál og menning, 2014.
- Eiríkur Magnússon. „First Meeting of the *Cambridge Philological Society*, Michaelmas Term, 1884.“ *Proceedings of the Cambridge Philological Society* 9 (1884): 21–35.
- Eiríkur Magnússon. „Second Meeting of the *Cambridge Philological Society*, Lent Easter, and Michaelmas Term, 1887.“ *Proceedings of the Cambridge Philological Society* 16/18 (1887): 21–35.
- Elmar Unnsteinsson. *Talking About: An Intentionalist Theory of Reference*. Oxford: Oxford University Press, 2022.
- Elmar Unnsteinsson. „The Social Epistemology of Introspection.“ *Mind and Language* 38 (2023): 925–942.
- Evans, David A. H. *Hávamál*. London: Viking Society for Northern Research, 1986.
- Guðmundur Finnbogason. „Lífsskoðun Hávamála og Aristoteles.“ *Skírnir* 103 (1929): 84–102.
- Guðmundur Finnbogason. „Nokkrar athugasemdir við Hávamál.“ *Skírnir* 103 (1929): 103–108.
- Hermann Pálsson. *Hávamál í ljósi íslenskrar menningar*. Reykjavík: Háskólaútgáfan, 1999.
- Kristján Kristjánsson. „Liberating Moral Traditions: Saga Morality and Aristotle’s *Megalopsychia*.” *Ethical Theory and Moral Practice* 1 (1998): 397–422.
- Lindquist, Ivar A. „Ordstudier och tolkningar i Havamal.“ *SNF* 9 (1918): 1–17.
- Müllenhoff, Karl. *Deutsche Altertumskunde*, 5. bindi. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1887.
- Óttar M. Norðfjörð. „Hugtakakerfi Hávamála.“ *Skírnir* 179 (2005): 33–56.
- Recanati, François. *Truth-Conditional Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press, 2010.
- Símon Jóh. Ágústsson. „Hugleiðingar um Hávamál.“ *Lesbók Morgunblaðsins*, 8. maí (1955): 253–259.
- Vilhjálmur Árnason. „Saga og siðferði: Hugleiðingar um túlkun á siðfræði Íslendingasagna.“ *Tímarit Máls og menningar* 46 (1985): 21–37.
- Von See, Klaus, Beatrice La Farge, and Katja Schulz. *Kommentar zu den Liedern der Edda: Götterlieder*, 1. hluti, 1. bindi. Heidelberg: Universitätsverlag Winter, 2019.

ÁGRIP

Sæla og óheiðarleiki í Hávamálum: Túlkun og túlkunarsaga 8. og 9. vísu Gestapáttar

Efnisorð: eddukvæði, siðfræði Hávamála, frumspeki og þekkingarfræði Hávamála, túlkun og túlkunarsaga eddukvæða, dyggðasiðfræði, sérhyggja

Margir fræðimenn hafa talið að 8. og 9. vísa Hávamála, sem ég kalla sæluvísur, gefi mikilvægar vísbendingar um siðaboðskap kvæðisins. Þó hefur túlkun og túlkunarsögu þeirra ekki verið nægilegur gaumur gefinn hingað til. Á yfirborðinu virðast sæluvísurnar fremur auðskiljanlegar en oft hefur verið bent á að hefðbundin túlkun þeirra sé afar mótsagnakennd. Í þessari grein nefni ég nokkur dæmi úr þessari túlkunarsögu og færi rök gegn ýmsum óhefðbundnum túlkunum, sérstaklega úr ranni Ivars Lindquist og Guðmundar Finnbogasonar. Ég set fram og færi ítarleg rök fyrir nýrri túlkun. Sú túlkun veltur á kerfi hugtaka – greinarmuninum á *athöfn* og *ástandi* annars vegar og *geranda* og *þolanda* hins vegar – sem varpar nýju ljósi á rökgerð sæluvísanna. Samkvæmt þessum skilningi segir 8. vísa að sá sé sæll sem ávinnur sér meðmæli og gott orð annarra, þótt erfitt sé að breyta raunverulegum skoðunum þeirra. Seinni sæluvísa segir þá að sælan sé fólgin í því að geta reitt sig á sín eigin meðmæli og skynsemi því að ráðgjöf annarra sé oft váleg. Að endingu færi ég rök fyrir því að þessi túlkun gangi gegn þeirri algengu hugmynd að Hávamál geymi dyggðasiðfræðilegan boðskap. Öllu líklegra er að kvæðið boði einfalda sérhyggju sem beinir sjónum að möguleikum fólks til að öðlast sælu eða gleði í hörðum heimi. Merking orðsins *sæla* eða *sæll* gefur enga ástæðu til að lesa annað úr hinum upprunalega texta.

SUMMARY

Sæla and Insincerity in Hávamál: How to Interpret Stanzas 8 and 9 in Gestapáttur

Keywords: Eddic poems, ethics in Hávamál, metaphysics and epistemology in Hávamál, past interpretations of eddic poems, virtue ethics, ethical egoism

Many scholars have assumed that stanzas 8 and 9 in Hávamál, the so-called *sæluvísur*, carry significant information about the poem's ethical message. The history of their interpretation has, however, not so far been afforded due attention. On the surface the *sæluvísur* may appear quite easy to understand; nevertheless, it has often been pointed out that conventional interpretations are riddled with paradox. In this article I take a few illustrative examples from this history and contest a few unconventional interpretations, especially those of Ivar Lindquist and Guðmundur Finnbogason. I also put forward a new interpretation. This

interpretation relies on a system of concepts – especially the distinction between *action* and *state*, and between *agent* and *patient* – which puts the logical form of the two stanzas in a new light. According to this revised interpretation, stanza 8 tells us that being *sæll* (happy) requires praise from others, even if the praise is duplicitous. Basically, we should only try to change what others say about us, not what they really believe, because the latter is too difficult. Stanza 9, on the other hand, tells us that to be *sæll* one must be able to trust one’s own judgement, because the advice given by others can be evil or dangerous. Finally, I argue that this interpretation should make us question the common idea that the ethical message in *Hávamál* is akin to virtue ethics. More likely, the poem affirms ethical egoism and tries to identify ways to experience pleasure or enjoyment in an unfair world. The meaning of the word *sæla* or *sæll*, in and of itself, does not provide a reason to read anything else into the original text.

Elmar Geir Unnsteinsson
Háskóla Íslands, Gimli 311
IS-102 Reykjavík
egu@hi.is